

JASPERSOVA OTÁZKA VINY VE SVĚTLE RICŔEUROVY KRITIKY

Václav Němec

Karl Jaspers se ve své knize *Otázka viny* publikované v roce 1946 pokusil o filosofické projasnění fenoménu viny. Jak Jaspers říká v úvodu k této knize, úvahy o vině „trpí často směšováním pojmů a hledisek. Mají-li se stát pravdivými, je třeba tyto pojmy rozlišit.“¹ V souladu s tím Jaspers sám začíná svůj výklad o vině rozlišením různých pojmů či „druhů“ viny. Toto rozlišování mezi různými pojmy viny nás má „uchránit před plochým tlacháním o vině, které klade bez rozdílu všechno na jednu rovinu a posuzuje to v hrubém záběru...“²

Jaspersova kniha byla bezprostřední reakcí na situaci, v níž otázka viny vyvstala s neobvyklou naléhavostí. Šlo o „německou vinu“, tj. především vinu představitelů nacistického režimu a všech, kdo se na jejich zločinech oblundných rozměrů podíleli, ale i mnoha bezejmenných německých občanů, kteří svou činností či nečinností tento režim a jeho zločiny umožnili, vinu, která byla po válce nezřídka předhazována všem Němcům bez rozdílu. Tváří v tvář paušálnímu obviňování zvnějšku, ale i pocitům křivdy a výmluvám mnohých svých spoluobčanů, kteří si nebyli ochotni přiznat svůj díl viny,³ právě Jaspers přichází s jasnými rozlišeními, jež mají umožnit spravedlivě posoudit, do jaké míry lze jednotlivcům či skupinám přičítat zodpovědnost za zločiny spáchané nacistickým režimem a jaké za ně dotyční mají nést následky. Tato kniha má nicméně nadčasovou platnost a sloužila jako východisko při vyrovnávání se s minulostí zatíženou břemenem viny i v pozdějších historických situacích a odlišných kontextech. Aktuální se mimo jiné znovu stala i v postkomunistických zemích po roce 1989, kdy se o vině diskutovalo v souvislosti se zločiny komunistického režimu. Svě uplatnění ovšem

¹ K. Jaspers, *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, přel. J. Navrátil, Praha 1991, str. 6.

² Tamt., str. 9.

³ Okolnosti, za nichž vznikala *Otázka viny*, popisuje Jaspers sám ve svém doslovu z roku 1962. Srv. K. Jaspers, *Nachwort 1962 über meine Schuldfrage*, in: týž, *Lebensfragen der deutschen Politik*, München 1963, str. 110.

našla i v intelektuálních diskusích a soudních rozhodnutích týkajících se odsunu sudetských Němců z poválečného Československa.

Navzdory Jaspersově snaze o rozlišení a projasnění fenoménu viny se však jeho vlastní kniha stala zdrojem některých nedorozumění či problematických závěrů. Na neporozumění narážela zejména kategorie „politické viny“, kterou Jaspers sám výslovně charakterizuje jako vinu kolektivní.⁴ Tato kategorie viny například posloužila jednomu z nálezů Ústavního soudu ČR ke zdůvodnění platnosti dekretu prezidenta Beneše, na jehož základě byl občanům německé a maďarské národnosti v poválečném Československu konfiskován majetek.⁵ V diskusích o poválečném odsunu německých menšin z východoevropských zemí pak dokonce byla využita ke zdůvodnění názoru, že odsun sudetských Němců byl oprávněným trestem za jejich politickou vinu.⁶

Ačkoli při pozornější četbě Jasperse a obezřetnějším zacházení s jeho pojmovými distinkcemi by se bylo možno takovýchto chybných závěrů vyvarovat, nelze se zbavit dojmu, že k nim zčásti zavadal příčinu i Jaspers sám určitými nejasnostmi a nejednoznačnostmi, jimiž je jeho pojetí viny zatíženo. Na některé z těchto problematických bodů přitom upozornil již Paul Ricœur ve svém článku *Německá vina* (La culpabilité allemande) publikovaném v roce 1949 v revue *Christianisme social*.⁷ Ricœur byl ke kritickému čtení *Otázky viny* dobře vybaven paradoxně díky svému dlouhému pobytu v německém zajateckém táboře, kde byl držen od roku 1940 prakticky až do konce války. Právě zde měl nejenom příležitost číst knihy Karla Jasperse, ale také tu již začal pracovat na své vlastní *Filosofii vůle*,⁸ v níž metodou eidetické analýzy zkoumá hranice mezi

⁴ Srv. K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 35.

⁵ Jedná se o nález Ústavního soudu 55/1995 Sb., který zdůvodňuje platnost dekretu prezidenta republiky 108/1945 Sb. mj. pomocí pojmu „presumpce kolektivní odpovědnosti“, který je zjevně inspirován Jaspersovým pojmem „politické viny“, resp. „odpovědnosti“. V textu tohoto nálezu Ústavního soudu najdeme nepřiznané citace či parafráze Jaspersovy *Otázky viny*. Srv. k tomu V. Němec, *Apoštol svobody a dotěrná monstra*, Praha 2007, str. 67.

⁶ Srv. M. Valach, *Kolektivní vina!*, in: *Literární noviny* 32, 2003, str. 1. Ke kritice tohoto nesprávného závěru srv. V. Němec, *Apoštol svobody a dotěrná monstra*, str. 64–78.

⁷ Nově otištěno in: P. Ricœur, *Lectures, I, Autour du politique*, Paris 1991, str. 143–154. Čes. překl. viz níže v tomto čísle časopisu, str. 141–148.

⁸ Srv. týž, *Myslet a věřit. Kritika a přesvědčení (Rozhovor)*, přel. M. Rejchrt, Praha 2000, str. 36 a 38; A. Thomasset, *Paul Ricœur. Une poétique de la morale*, Leuven 1996, str. 50.

volním a nevolním,⁹ aby na tomto pozadí projasnil temné fenomény lidské křehkosti, provinilosti a zla.¹⁰ V roce 1947 Ricœur vydal spolu s Mikelem Dufrennem, s nímž se seznámil právě v zajateckém táboře v Pomořansku,¹¹ monografii o Jaspersovi,¹² kde je věnována krátká kapitola rovněž pojetí viny jakožto mezní situace, jak je Jaspers sám vyložil zejména ve druhém svazku své *Filosofie* publikované v roce 1932.¹³ Již zde můžeme číst několik kritických poznámek na adresu Jaspersova extenzivního chápání pojmu viny.¹⁴

1. Jaspersovo pojetí viny v *Otázce viny*

Jaspers ve své *Otázce viny* rozlišil čtyři podoby či druhy viny: vinu kriminální, politickou, morální a metafyzickou. Každou z těchto podob Jaspers charakterizuje podle tří hledisek: nejprve určuje *povahu* samotného činu, který příslušnou vinu zakládá; dále určuje příslušnou *instanci*, která vinu definuje, posuzuje, a případně z ní vyvozuje důsledky; a konečně uvádí příslušné *důsledky* či následky, jež z daného typu viny vyplývají.

1.1 Kriminální vina

Relativně nejméně problematickou se jeví nejzávažnější podoba viny, kterou představuje vina kriminální. Tato vina se podle Jasperse zakládá na zločinech jednotlivců, jež „spočívají v objektivně prokazatelných činech, které porušují jednoznačné zákony,¹⁵“ at' už ve smyslu (pozitivního) trestního práva určitého státu, nebo ve smyslu mezinárodně

⁹ P. Ricœur, *Filosofie vůle*, I, *Fenomenologie svobody*, přel. J. Čapek, Praha 2001.

¹⁰ Týž, *Filosofie vůle*, II, *Konečnost a provinilost*, přel. M. Lyčka, Praha 2011.

¹¹ Srv. k tomu týž, *Myslet a věřit*, str. 36.

¹² P. Ricœur – M. Dufrenne, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, Paris 1947.

¹³ K. Jaspers, *Philosophie*, II, Berlin 1932, str. 246–249. Čes. překl.: K. Jaspers, *Mezní situace*, přel. V. Němec, Praha 2016, str. 88–93. K Jaspersovu pojmu „mezní situace“ srv. např. E. Latzel, *Die Erhellung der Grenzsituationen*, in: P. A. Schilpp (vyd.), *Karl Jaspers*, Stuttgart 1957, str. 164–192.

¹⁴ Srv. P. Ricœur – M. Dufrenne, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, str. 191. Viz k tomu níže, str. 145–148.

¹⁵ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 7.

uznaných konvencí či smluv o lidských právech či přirozeného práva.¹⁶ Jde přitom zpravidla o činy, v jejichž důsledku jiné osoby či celé skupiny osob utrpěly újmu. Instancí, která tuto vinu posuzuje, je soud, který zjišťuje „skutkovou podstatu a aplikuje na ni zákony.“¹⁷ Zločin je postihován trestem, tedy trestněprávní sankcí. Podle Jasperse je trest odpovídajícím důsledkem pouze v případě kriminální viny – za žádnou jinou vinu nelze dotyčného v pravém smyslu slova trestat. Kriminální vina může být posuzována zvnějšku a nepředpokládá nutně nějaký vnitřní proces na straně viníka. Rozhodující je, aby „soudce uznal pachatele vinným...“, nikoli, aby potrestaný uznal, že je trestán právem.¹⁸ Kriminální vina je vinou individuální, a musí tedy být posuzována jednotlivě, i kdyby trestný čin spočíval v příslušnosti ke zločinecké organizaci.

1.2 Politická vina

O něco větší obtíže působí kategorie politické viny. Poznamenejme hned, že Jaspers někdy místo „viny“ (Schuld) mluví o politické „odpovědnosti“ (Haftung).¹⁹ Kategorii politické viny Jaspers zavádí s odůvodněním, že nežijeme jako izolovaná individua, ale vždy jako součást politického společenství, které umožňuje naši existenci. Být součástí takového společenství v moderní společnosti již samo o sobě znamená mít politickou odpovědnost. „Politicky jedná v moderním státě každý... Smysl politické odpovědnosti nedovoluje nikomu, aby se jí vyhnul.“²⁰ Proto jsou všichni občané do jisté míry zodpovědní za to, jaké politické představitele mají ve svém čele a jak tito politici jednají. Politická vina pak ulpívá na občanech státu, pokud se jeho představitelé dopustí zločinů. Takovéto zločiny sice mají být posuzovány jednotlivě ve smyslu individuální kriminální viny, ale protože nejde o zločiny soukromých osob, ale představitelů státu, kteří k jejich páchání užívali státních institucí (včetně ozbrojených a represivních složek), nesou všichni občané státu za tyto zločiny jistou odpovědnost. Tato odpovědnost přitom podle Jasperse zahrnuje nejenom ty občany, kteří příslušné politiky či jejich stranu aktivně podporovali, nebo ty, kteří se neúčastnili politického života, a tak nástup k moci příslušné strany nepřímou umožnili, ale i ty, kdo byli v opozici či

¹⁶ Tamt., str. 29–30.

¹⁷ Tamt., str. 7.

¹⁸ Tamt., str. 11.

¹⁹ Srv. tamt., str. 8; 35–36.

²⁰ Tamt., str. 35.

odešli do emigrace – rozhodující je, že nebyli úspěšní, neboť v politice rozhoduje úspěch.²¹ Politická vina je jako jediná vinou kolektivní.²²

Instancí, která posuzuje politickou vinu a rozhoduje o jejích důsledcích, je moc a vůle vítěze.²³ Legitimita rozhodování vítěze o důsledcích politické viny je dána tím, že riskoval, či dokonce obětoval životy svých obyvatel, investoval do boje své úsilí a prostředky.²⁴ Obecně řečeno jde o důsledky vyplývající z jednání napadené strany a bez rozdílu postihující občany daného státu. V případě, že zločiny představitelů určitého státu vedly k válečnému konfliktu, mohou být těmito důsledky např. válečné útrapy, bombardování měst, všudypřítomná destrukce a chudoba, omezení politické moci (okupace cizími armádami, okupační správa), válečné reparace atd. Tyto důsledky musejí nést všichni občané určitého státu, i když se třeba sami na zločinech svých představitelů aktivně nepodíleli. Z uvědomění politické viny zároveň vyplývá závazek či úkol pracovat na obrodě vlastního státu a národa, ba dokonce na „obrodě lidství z původního zdroje“ – což je „úkol, jež mají všichni lidé na zemi, ale jenž vystupuje naléhavěji... tam, kde národ stojí vlastní vinou tváří v tvář nicotě“.²⁵

Následky politické viny, které vyplývají z jednání vítězů, však nelze nikdy oprávněně chápat jako trest. Svůdná myšlenka úmyslného „trestu“ za kolektivní politickou vinu je pouhým regresem k archaickým principům msty na základě příslušnosti ke kolektivu, jíž se roztáčí bludný kruh nikdy nekončícího násilí. Legitimita činů vítězů může být vážně zpochybněna, pokud se neomezují na přiměřenou sebeobranu, na nutná opatření v zájmu obnovení společenského pořádku i mezinárodní stability, vymáhání náhrady za utrpěné škody a na potrestání zločinů na základě zkoumání individuální odpovědnosti. Jinak se může stát, že se dopustí činů, které „v sobě zahrnují novou vinu“.²⁶ To, co by se zjednodušujícímu pohledu mohlo jevit jako trest za politickou vinu, jsou ve skutečnosti spíše následky vyplývající z jednání vítězů, které musí nést příslušníci poraženého státu, protože toto jednání je více či méně oprávněnou reakcí napadené strany v situaci jí nezaviněného bezpráví. Přisuzovat politic-

²¹ Tamt., str. 7 a 36. Případnou aktivní či pasivní podporu zločinných politických uskupení je třeba podle Jasperse posuzovat jako individuální morální či kriminální vinu. Viz tamt., str. 14–15.

²² Srv. tamt., str. 35.

²³ Tamt., str. 7.

²⁴ Srv. tamt., str. 17.

²⁵ Tamt., str. 52–53.

²⁶ Tamt., str. 19.

kou vinu či odpovědnost neznamená obviňovat morálně či kriminálně celý kolektiv. Z tohoto důvodu také Jaspers výslovně odmítá považovat některé kroky vítězů, jako byly poválečné transfery celých skupin civilního obyvatelstva – včetně sudetských Němců – nebo rozdělení Německa, za oprávněný „trest“ za politickou vinu.²⁷ V tomto případě se jednalo spíše o bezprávné činy, které si vítězové mohli dovolit dle zásady *vae victis*, protože poražení jim byli zcela vydáni na milost a nemilost. Poražení se sice podle Jasperse nemohou dodatečně dovolávat práva, protože to byli oni, kdo svým jednáním během války veškeré právní a vůbec civilizované normy pošlapali.²⁸ Vítězové však na druhé straně nesmějí vydávat za právo to, co je projevem pouhé moci a násilí. Zlo zůstává „zlem, i když se děje jako odplata“.²⁹

1.3 Morální vina

Morální vina spočívá v činech, které ignorují hlas vlastního svědomí, jež je měřítkem a instancí požadující, abychom rozlišovali dobro a zlo.³⁰ Stejně jako v případě kriminální viny, jde také u morální viny zpravidla o činy, v jejichž důsledku někdo jiný utrpěl újmu. Morální vina může spočívat nejenom v aktivním podílu na určitém zlu, ale i v pasivitě a nečinnosti, v zanedbání morální povinnosti vyvinout „aktivity k ochraně ohrožených, k ulehčení bezpráví, k odpírání zlu.“³¹ Nejenom činy přímo ubližující druhým lidským bytostem, ale též „slepota vůči neštěstí druhých... a vnitřní nedotčenost viděným zlem, toť morální vina“.³² Instancí, která posuzuje morální vinu, je jednak opět vlastní svědomí, výčitky, které člověk vznáší vůči sobě samému, jednak „přítel či bližní“, který vůči provinilci není lhostejný a „má živý zájem“ o jeho duši.³³ Jeden člověk může vyčítat morální vinu druhému pouze „v solidaritě láskyplného boje.“³⁴

²⁷ Srv. K. Jaspers, *Freiheit und Wiedervereinigung*, in: týž, *Lebensfragen der deutschen Politik*, str. 190.

²⁸ Srv. týž, *Otázka viny*, str. 18 a 28.

²⁹ Tamt., str. 19.

³⁰ Srv. K. Jaspers, *Philosophie*, II, str. 269.

³¹ Týž, *Otázka viny*, str. 42.

³² Tamt.

³³ Tamt., str. 7.

³⁴ „Láskyplný boj“ je obdobou existenciální komunikace a zároveň jednou z podob boje ve smyslu mezní situace. Srv. K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 81–88.

Nikdo nemůže morálně soudit druhého, ledaže by ho soudil ve vnitřní spjatosti, jako by to byl on sám.³⁵

Samozřejmě, že i někdo, komu je druhý člověk lhostejný či kdo chce druhého ve skutečnosti pouze ponížít či demonstrovat nad ním svou převahu, může vynášet morální soud. Takovýto člověk však podle Jasperse nemá na morální soud právo, a jeho soud je nejenom nelegitimní, protože je vlastně sám nemorální, ale také neúčinný, protože není s to proniknout k vnitřnímu sluchu viníka, a napomoci tak procesu jeho sebevyjasňování. Důsledkem morální viny je – či má být – účinná lítost nad vlastními činy či nečinnostmi, pokání, které vede k vnitřnímu očistění a obrození.³⁶ Toto obrození je nutné, protože vina deformuje lidskou osobu a její integritu, vepisuje se do její identity či charakteru, a zakládá tak pravděpodobnost, že daný jedinec se v budoucnu bude rozhodovat a jednat podobným způsobem. Právě proto, že smyslem morálních výčitek není uvrhnout viníka do bezvýchodného zoufalství, ale jeho vnitřní obroda, tyto výčitky není oprávněn vznášet nikdo, kdo není na tomto vnitřním obrození viníka zaangažován, jinak se morální výčitka míjí svým smyslem a účinkem. Morální vina je individuální vinou par excellence, morálně nikdy nelze soudit kolektiv, ale pouze jednotlivce.³⁷

1.4 Metafyzická vina

Morální vina podle Jasperse sahá až na hranici toho, kde jsem neučinil něco, čím jsem skutečně mohl druhému pomoci. I když je však situace již tak beznadějná, že nemohu druhým účinně pomoci, stále ještě stojím před následující volbou: „buď bezpodmínečně – bez vyhlídky na úspěch, bezúčelně – nasadit život, nebo raději zůstat naživu, protože úspěch je nemožný.“³⁸ To, že žiji, zatímco druzí byli vražděni, spočívá na mě jako vina, ovšem nikoli jako morální, ale jako metafyzická vina. Metafyzická vina je projevem nedostatku „absolutní solidarity s člověkem jako člověkem“.³⁹ Právě tato solidarita podle Jasperse „zůstává trva-

³⁵ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 14. Již v druhém svazku své *Filosofie* Jaspers vidí úzkou spojitost mezi svědomím a existenciální komunikací: „Otevřenou a tím nikoli objektivně fixovanou instancí je svědomí pouze v existenciální komunikaci od jednotlivce k jednotlivci, v níž se svědomí vyslovuje a problematizuje, aby spolu s druhým dospělo ke své pravdě“ (K. Jaspers, *Philosophie*, II, str. 271.)

³⁶ K. Jaspers, *Otázka viny*, str. 11.

³⁷ Tamt., str. 15.

³⁸ Tamt., str. 8.

³⁹ Tamt., str. 44.

lým požadavkem i tam, kde už morálně smysluplný požadavek končí.⁴⁰ Příslušnou instancí je v tomto případě Bůh.⁴¹ Důsledkem této viny je pak „proměna vědomí vlastního já před Bohem“ či „proměna bytosti vnitřním jednáním“⁴² spočívající v tom, že veškerá „pýcha je zlomena“ a na její místo vstupuje pokora, „která se uskrovňuje před Bohem a ponořuje všechno konání do takové atmosféry, v níž je svévole nemožná.“⁴³

1.5 Jednota podob viny a smysl „sebeprosvěcování“

Výše zmíněná rozlišení mají nejenom umožnit diferencovanou reflexi viny každého, na kom ulpívá, a jeho „sebeprosvěcování“, ale také objasnit smysl a meze obviňování a výčitek, přicházejících zvnějšku či zevnitř. Ačkoli má smysl přičítat politickou odpovědnost všem občanům státu za jednání představitelů státu, a tedy i za zločiny v jeho jménu spáchané, nelze z toho v žádném případě vyvozovat, že všichni občané nesou morální a kriminální vinu.⁴⁴ Je „nesmyslné morálně obviňovat nějaký národ jako celek“,⁴⁵ stejně jako „obžalovávat národ jako celek ze zločinu“.⁴⁶ Jaspers tím také zřetelně vymezuje hranice, v nichž je kdo oprávněn posuzovat vinu a vznášet žalobu:

„O zločinu může rozhodovat soudce, o politické odpovědnosti vítěz; o morální vině lze vskutku hovořit jen v láskyplném boji lidí navzájem solidárních. Metafyzická vina se snad může vyjevit ... v básnickém a filozofickém díle, lze ji však sotva osobně sdělit“.⁴⁷

Jaspers ovšem zároveň zdůrazňuje vnitřní souvislost mezi všemi rozlišenými druhy viny.⁴⁸ Tato souvislost se projevuje jako vzájemná podmíněnost. Podle Jasperse je jakýmsi základem možnosti lidské provinilosti metafyzická vina. Pokud by této viny nebylo, nebyli bychom lidmi, ale

⁴⁰ Tamt.

⁴¹ Tamt., str. 8.

⁴² Tamt., str. 11.

⁴³ Tamt.

⁴⁴ Tamt., str. 8.

⁴⁵ Tamt., str. 15.

⁴⁶ K. Jaspers, *Die Schuldfrage*, in: týž, *Die Lebensfragen der deutschen Politik*, str. 52. Uvedená věta v českém překladu chybí.

⁴⁷ Týž, *Otázka viny*, str. 8.

⁴⁸ Tamt., str. 9.

„anděli a všechny tři ostatní pojmy viny by se staly bezpředmětnými“.⁴⁹ Morální provinění jsou pak základem poměrů, z nichž vyrůstají politická a kriminální vina. Ze způsobu morálního chování většiny občanů v každodenním životě vzniká rovněž „určité politické chování, které umožňuje i vznik určitých politických poměrů“.⁵⁰ Proto se také z nescetných morálních prohřešků, jichž se lidé každodenně dopouštějí, byť se v jednotlivostech třeba jeví jako bagatelní, mohou vyvinout celkové poměry, za nichž se ve vedení státu ocitají lidé a politické síly chovající a uskutečňující své zločinné záměry, a které tedy zároveň zakládají politickou vinu.⁵¹ Politické poměry pak opět ovlivňují každodenní způsob života a morálního chování občanů státu:

„Způsob života vyvolává politické události; politické poměry takto vznikající vtiskují zase ráz způsobu života. To nepřipouští radikálně od sebe navzájem oddělovat morální a politickou vinu.“⁵²

Smyslem výše uvedených rozlišení přitom není uspokojit intelektuální zvědavost a potřebu jasnosti na rovině lidské racionality, nýbrž napomoci v procesu hlubšího, bezpodmínečného sebe-projasňování na rovině existence. Nejde zde o nic menšího, než se vystavit světlu pravdy, díky němuž je jediné možné, abychom dospěli k „založení našeho nového života z původního zdroje naší podstaty“⁵³ a aby v nás dozrálo to nejdrahocennější, totiž „věčná podstata naší duše“:

„Skutečně, řeč ustává a lze jen negativně připomínat, že naše rozlišení, přestože je považujeme za pravdivá a nijak je nerušíme, se nesmějí stát něčím, na čem bychom pohodlně spočinuli. Nesmíme si myslet, že jimi vyřídíme celou věc, nesmíme se zbavovat tlaku, pod nímž pokračujeme ve své životní cestě a díky němuž má dozrát to nejdrahocennější, věčná podstata naší duše“.⁵⁴

V těchto a podobných formulacích z *Otázky viny* nepřeslechnutelně zaznívají tóny charakteristické pro Jaspersovo pojetí viny z druhého

⁴⁹ Tamt.

⁵⁰ Tamt., str. 10.

⁵¹ Tamt., str. 9.

⁵² Tamt., str. 49.

⁵³ Tamt., str. 53.

⁵⁴ Tamt.

svazku *Filosofie*: v úsilí o uskutečnění svého já přebírám své stávající já jakožto provinilé a tím se zbavuji falešných opor, které mi skýtají mé iluze o vlastní čistotě. V přijetí své viny sice zakouším jakési obtížné snesitelné napětí, avšak právě v tomto napětí je možný vzestup mého já.⁵⁵ Vina, jíž se nemůžeme vyhnout, protože nejsme andělé, je tak zároveň privilegovanou cestou a příležitostí k tomu, abychom se stávali existencí skrze vztah k transcenci.⁵⁶

2. Ricœurova kritika Jaspersova pojetí viny

Ricœur ve svém článku *Německá vina* provádí postupnou redukci Jaspersových druhů viny. Pokud jde o politickou vinu, která vyplývá z příslušnosti k nacistickému státu, ta může podle Ricœura znamenat dvojí: (1) buď znamená podíl na zločinech tohoto státu skrze vlastní činy, byť by se jednalo pouze o činy ve smyslu nečinnosti či mlčení tváří v tvář páchanému zlu; (2) nebo znamená právní postavení občana tohoto státu, které zahrnuje i odpůrce režimu či emigranty, bez ohledu na konkrétní činy jednotlivců. V prvním případě jde ovšem o konkrétní morální či kriminální vinu, která musí být posuzována individuálně. V druhém případě jde podle Ricœura pouze o „solidaritu občana se státem“ a jeho „právní způsobilost nést určitou sankci“⁵⁷ – nikoli však trestně právní sankci, která může být uvalena pouze na jednotlivce na základě prokázané kriminální viny. Opatření jako jsou válečné reparace, omezení politické moci atd. lze chápat nanejvýš jako sankce v občansko-právním (civilním), nikoli trestně-právním smyslu. Kolektivní charakter tyto sankce mají potud, pokud jsou zaměřeny proti strukturám státu, jehož představitelé se dopustili zločinů; když však „postihnou struktury, zasáhnou také jednotlivce jakožto občany tohoto státu v jejich blahobytu, svobodě a důstojnosti.“⁵⁸ Pouze takto pochopená politická odpovědnost má podle Ricœura důsledně kolektivní charakter. Pokud je však tato odpovědnost a jí odpovídající sankce kolektivní, nemá jakýkoli kriminální, ani morální význam, a nelze s ní tedy ani spojovat žádný morální soud, který by byl vynášen nad určitým kolektivem, jak nakonec zdůrazňuje

⁵⁵ Srv. K. Jaspers, *Mezní situace*, str. 81–88.

⁵⁶ Srv. P. Ricœur – M. Dufrenne, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, str. 191.

⁵⁷ P. Ricœur, *Lectures*, I, str. 150; čes. překl. níže, str. 147.

⁵⁸ Tamt.; čes. překl. níže, str. 147.

i sám Jaspers. Je-li tomu tak, je ovšem podle Ricœura problematické vůbec mluvit o „vině“ (Schuld, resp. culpabilité), protože takové označení implikuje konkrétní činy určitého subjektu vztaheného k dobru a zlu.⁵⁹ Ricœur upozorňuje, že Jaspers sám kromě označení „vina“ (Schuld) užívá též termínu „odpovědnost“ či „ručení“ (Haftung). Podle Ricœura je v tomto případě přiměřené pouze druhé z uvedených označení.

Také metafyzickou vinu, jak ji definuje Jaspers, lze podle Ricœura obtížně myslet jako nějaký zvláštní druh viny. „Požadavek universální solidarity – který na své hranici vyžaduje mučednictví,“ je podle Ricœura rovněž etické povahy.⁶⁰ Metafyzická vina se tak jeví spíše jako morální vina, která je posuzována ve světle absolutního morálního nároku prohloubeného a radikalizovaného náboženským přesvědčením. V této perspektivě se vina ukazuje jako „hřích“, který není nějakým zvláštním druhem viny, ale morální vinou posuzovanou z hlediska nábožensky založené morálky, jež v sobě zahrnuje i požadavek oběti. Právě v tomto bodě „se ukazuje kontinuita mezi morálkou a náboženstvím... To, co se ukázalo, však není nová vina, ale skrytý náboženský základ etiky a s ním i pravá hloubka *jediné morální viny*.“⁶¹

Podle Ricœura je tak užití slova „vina“ vlastně přiměřené pouze ve dvou případech: totiž v případě kriminální a morální viny. Pokud však o činu, který zakládá morální i kriminální vinu, uvažujeme z prvního hlediska, tj. z hlediska samotné povahy či struktury tohoto činu, vidíme, že zločiny i morální přečiny vposled „náležejí do téhož morálního universa“.⁶² „Z hlediska struktury činů“ totiž „lpí na zločinu vina jen potud, pokud jde o morální pochybení.“⁶³ Rozdíl mezi činem, který zakládá pouze morální vinu, a činem, který zakládá zároveň morální i kriminální vinu, je pouze rozdílem ve stupni závažnosti. O skutečném rozdílu povahy lze mluvit až v případě instance, která čin definuje, posuzuje a sankcionuje, a příslušných důsledků, které z tohoto činu vyplývají: na jedné straně vnější instance, trestní soudní tribunál, který vynáší svůj verdikt

⁵⁹ Tamt.; čes. překl. níže, str. 147. Je ovšem otázkou, zda tato kritika není alespoň zčásti založena na jazykovém nedorozumění. Německé slovo „Schuld“ znamená také „dluh“, a potud má širší význam než francouzské „culpabilité“ nebo i české „vina“. Srv. k tomu L. Hejdánek, Člověk a jeho „dluhy“, in: K. Jaspers, *Otázka viny. Příspěvek k německé otázce*, přel. J. Navrátil, Praha 2006, str. 12.

⁶⁰ P. Ricœur, *Lectures*, I, str. 151; čes. překl. níže, str. 148.

⁶¹ Tamt., str. 151–152; čes. překl. níže, str. 148.

⁶² Tamt., str. 149; čes. překl. níže, str. 146.

⁶³ Tamt., str. 149–150; čes. překl. níže, str. 146.

na základě jednoznačného zákona jasně vymezujícího pojem zločinu, na druhé straně morální svědomí, jež vznáší svá obvinění ve vlastním nitru viníka; na jedné straně trestní sankce, kterou uvaluje vnější a cizí instance, na druhé straně výčitky a lítost ve vlastním nitru, popř. komunikace s lidmi, kteří jsou s viníkem spojeni poutem lidského vztahu, a mohou tedy účinně napomoci jeho vnitřní obrodě. Je to přitom „morálka, která propůjčuje svou autoritu“ trestnímu právu, když toto „právo odsuzuje zločin, jež mohlo pouze *definovat*.“⁶⁴ K tomu, aby mohl nad určitým typem jednání vynést svůj negativní hodnotící soud, na jehož základě může být na viníka uvalena trestní sankce, je soudce zmocněn společností, která takový čin hodnotí jako zvláště zavrženíhodný.

Ricœur tedy zdůrazňuje jednotu činu zakládajícího vinu, který je ve své podstatě morální povahy. Smysl Jaspersova rozlišení je podle Ricœura ten, že „promítá rozdíly sankcí na jediné morální pochybení proto, aby se toto morální pochybení lépe poznalo co do své jednoty ve světle rozmanitých sankcí.“⁶⁵

„Zdá se tedy, že je to táž *morální a individuální* vina, která se nejprve promítá na rovinu zákona – kde může být zločin definován cizím člověkem –, potom se odráží na rovině svědomí – kde může ještě pomoci *přítel*, nikoli však cizí člověk –, a konečně se konfrontuje s nekonečným, božským požadavkem dokonalé lásky, v jejíž očích ‚není ani jediný spravedlivý‘.“⁶⁶

V pozadí Ricœurovy redukce Jaspersových podob viny zjevně stojí jeho snaha čelit neoprávněnému rozšiřování významu termínu „vina“, které by chtělo vyvázat fenomén viny ze spojení s konkrétními lidskými činy, jež implikují vztah k dobru a zlu a selhání jednotlivce vůči morálním nárokům či požadavkům.⁶⁷ Zdá se, že v zavedení viny politické a metafyzické jakožto zvláštních kategorií viny Ricœur větrí právě riziko rozšiřování významu termínu „vina“ nad tento rámeček. Tento polemický osten je ostatně přítomen i v několika kritických poznámkách k Jaspersovu pojetí viny, které se objevují v knize *Karl Jaspers a filosofie existence*. Jak již bylo výše naznačeno, ve svém pojetí viny jakožto mezní situace, jímž se snaží čelit příliš zúženému a moralistnímu pohledu na vinu, Jaspers

⁶⁴ Tamt., str. 149; čes. překl. níže, str. 146.

⁶⁵ Tamt.; čes. překl. níže, str. 146.

⁶⁶ Tamt., str. 152; čes. překl. níže, str. 148.

⁶⁷ Srv. k tomu např. R. Litz, ... *und verstehe die Schuld*, Regensburg 2002, str. 35.

zdůrazňuje nevyhnutelnost viny: vina je mezní situací právě proto, že existuje vina, jíž se dopouštíme nutně a jíž se nelze nijak vyhnout, nechceme-li rezignovat na své svobodné bytí. Tato vina je nevyhnutelná a zároveň nezměřitelná, je zde spolu se skutečností lidské svobody: „Protože vím, že jsem svobodný, uznávám, že jsem vinen“.⁶⁸ Tuto nevyhnutelnou vinu na sebe musím vzít.⁶⁹ Převzetím a uznáním své viny osvědčuji svou svobodu.⁷⁰ Bylo to právě toto pojetí viny z Jaspersovy *Filosofie*, které podnítilo Ricœura s Dufrennem k poznámce, že „v protikladu ke křesťanské tradici, která uvažuje o vině na základě nevinnosti,“ Jaspers odvozuje vinu „z původní, neproniknutelné a nezvolené konstituce existence“.⁷¹ Tento rys podle nich přibližuje Jasperse Heideggerovi: vina „ztrácí svůj *morální* smysl, tj. svůj vztah k vůli, aby nabyla *ontologického smyslu*; vina tak má nevyhnutelně sklon stát se neštěstím existence“.⁷²

Je zajímavé, že Jaspers později – ať už pod dojmem Ricœurovy kritiky⁷³ nebo proto, že si s odstupem času sám uvědomil některé problematické aspekty svého konceptu z *Otázky viny* – alespoň v případě „politické viny“ své pojetí zrevidoval a korigoval svou terminologii tak, jak to požadoval Ricœur. Ve svém pojednání *Svoboda a znovusjednocení* z roku 1960 v této souvislosti Jaspers upouští od označení „vina“ (Schuld) a hovoří pouze o „odpovědnosti“ (Haftung), ačkoli to pro něj v *Otázce viny* ještě byly synonymní výrazy:

„Po zločinném bezpráví spočívajícím ve vyvolání této světové katastrofy, jíž jsme ... nečelili ze všech svých sil, nejsme my, kteří jsme nečinili nic zlého v součinnosti s hitlerovským státem a snad jsme sami patřili k pronásledovaným, morálně vinni, musíme ale nést politickou odpovědnost. Odpovědnost není vina. Nesení důsledků není trest.“⁷⁴

68 K. Jaspers, *Philosophie*, II, str. 196.

69 Tamt.

70 Tamt., str. 197.

71 P. Ricœur – M. Dufrenne, *Karl Jaspers et la philosophie de l'existence*, str. 191.

72 Tamt., pozn. 61.

73 Není známo, zda Jaspers četl Ricœurovu kritiku své *Otázky viny*, lze to však považovat přinejmenším za velmi pravděpodobné. Jaspers se s Ricœurem znal, Ricœur ho navštívil ve Freiburgu i později v Basileji a Jaspers také na jeho žádost napsal krátkou předmluvu ke knize *Karl Jaspers a filosofie existence*. Srv. k tomu P. Ricœur, *Myslet a věřit*, str. 39–40.

74 K. Jaspers, *Freiheit und Wiedervereinigung*, str. 184.